

ДИНАМИКА НА ИДЕНТИЧНОСТИТЕ. ПОДПОМАГАНЕ НА УЧЕНИЧЕСКАТА РЕФЛЕКСИЯ НА ПРОБЛЕМА В ТРИ МАТУРИТЕТНИ ТЕКСТА – „ЖЕЛЕЗНИЯТ СВЕТИЛНИК“, „ПРИКАЗКА ЗА СТЬЛБАТА“ И „БАЛАДА ЗА ГЕОРГ ХЕНИХ“

Д-р Маргарита Христова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
Колеж – Добрич

Резюме. Статията поставя на фокус три матуритетни текста в светлината на една особено актуална тема – тази за самоопределянето. Необходимостта от осмислянето ѝ е мотивирана от редица важни за младите хора потребности, свързани със съзряването и себеутвърждаването. Смятаме, че литературните уроци във втора гимназиална степен са много добра възможност за осъществяване на рефлексия по темата и свързаните с нея проблеми. Затова и предлагаме редица методически насоки и идеи.

Талевият роман „Железният светилник“, сатиричният разказ „Приказка за стълбата“ на Христо Смирненски и повестта „Балада за Георг Хених“ на Виктор Пасков могат да бъдат обединени неформално в ново тематично ядро, тъй като дават съпоставими по редица критерии интерпретации на идентичността. Тя е пряко обвързана с откриването на цел, смисъл и насока в живота и в този смисъл е екзистенциален въпрос. Всяка от творбите е част от универсалния културен дискурс за това кои сме, откъде идваме и накъде отиваме.

Ключови думи: идентичност; литературно обучение; рефлексия; интерпретация; методика; интертекстуалност

Темата за идентичността намира своята авторска интерпретация в редица текстове от програмата за Държавния зрелостен изпит по литература и макар да не е изведена като основно тематично ядро в учебниците за втори гимназиален етап, необходимостта от осмислянето ѝ е мотивирана от редица актуални за младите хора потребности – тази от качествено личностно развитие, вписване в социума, поставяне на ясни житейски цели, избягване или преодоляване на постмодерната криза на идентичността, осмисляне на

ролята на личности и общности върху самоопределянето, предпазване от манипулативни псевдотълкувания на това кои сме. Всичко това е повече от причина за целенасочено внимание и задълбочена работа по темата в училищните уроци по литература в 11. и 12. клас.

Интерпретацията, рефлексията на проблема и излагането на методическите тези изискват още в началото да направим няколко кратки терминологични уточнения относно всяко от основните понятия *идентичност* и *динамика* в тяхната релация.

Самоопределянето е процес на откриване и себеопознаване кой си, откъде идваш и накъде отиваш. Изправил се пред тези фундаментални питання, човекът започва своето личностно, родово, социално и национално самоопределяне, а то е пряко обвързано с откриването на цел, смисъл и насока в живота. Затова го дефинираме като екзистенциален проблем, в което всъщност ни убеждават и тримата автори, чиито творби изследваме – Димитър Талев, Христо Смирненски и Виктор Пасков. Идентичността може да бъде търсена и осъзната (както е при младия Лазар Глаушев от романа „Железният светилник“), загърбена и подменена (при момъка от сатиричния разказ „Приказка за стълбата“ и при Марин Бръмбара от повестта „Балада за Георг Хених“) или забравена и припомнена (както е при възрастния разказвач Виктор от „Баладата“ на Пасков). Всички тези опции съдържат идеята за *динамика*, *разбрана като движение на съзнанието, промяна на пътя под въздействието на някаква сила* – личност, идея, проява, истина, лъжа, натиск.

Целта на този текст е да постави на фокус промяната в себеопределянето на Лазар Глаушев от Талевия роман „Железният светилник“, на момъка от „Приказка за стълбата“ на Христо Смирненски и на разказвача Виктор от „Балада за Георг Хених“, и то с цел подпомагане на ученическата рефлексия в часовете по литература. Осмислянето на проблема преминава, на първо място, през осветляването на езиковите индикации, чрез които се „отваря“ въпросът за динамиката на идентичността в художествения текст; на второ – през дефинирането на онези въздействащи сили, които ускоряват процесите на преосмисляне на себеопределянето и са причина за промяната; на трето – през проследяване на обратите в личностен и обществен план и не на последно място – през коментар на междутекстовия диалог, чрез който се изграждат ключови внушения.

Всяка от творбите съдържа езикови индикатори за това, че авторът полага темата за идентичността като същностна. Бидейки творец на художествения свят, писателят започва игра на въпроси и отговори с читателя и понякога тази игра предполага първият ход да е въпрос: „*Кой си ти?*“ („Приказка за стълбата“), друг път в разгръщането на сюжета ходът да е отговор на сходно питане: „*Ние не сме безименно стадо ... Ние сме един широк залив от безбрежното славянско поле... Но ние сега сме прости и сме покорни чужди*

роби... колкото *сме слаби* сами, толкова *сме силни* всички заедно“ („Железният светилник“). Възможно е играта на въпроси и отговори да включва изповед на болезнен вътрешен поток на мисълта и/или прозрение, както е в „Балада за Георг Хених“: „Хених... *Малкото, което знам аз, едва ли има нещо общо с твоето изкуство. По-скоро то има нещо общо с мен. Защото бях забравил кой съм!*“. Аналитичното мислене, каквото развиваме целенасочено и последователно в уроците по литература, включва и процес на търсене, при който отговорите съждения започват да се превръщат във въпроси. Да не забравяме, че и въпросите, и съжденията са равноправни форми на мислене. Така диалогизиращите автор и читател заедно конструират версии на значимите проблеми, какъвто е този за динамиката на самоопределянето. Ролята на учителя е да насочи вниманието към индикаторите, след което да насърчава учениците да развиват познавателната си самостоятелност в процеса на търсенето на смисли и намирането им, а това вече е когнитивна динамика.

Динамиката в най-общ смисъл е движение, реализирано под въздействието на сила и проектиращо се в промяна на пътя. Стъпвайки именно на основата на пътя (в хуманитаристиката е концептуална метафора на живота), можем да приемем, че като допуска благотворни външни въздействия, като осъзнае себе си, като постигне собствената си цялост, човек може да преживее обрат в световъзприемането, да промени посоката, да се посвети на нова мисия. Вярно е и обратното – под зловредно влияние или проявена слабост в кризисна ситуация би могъл да изгуби себе си. Това са все съдбоносни трансформации, защото **на базата на своята идентичност човек изгражда целия си живот и бъдеще**. Динамиката и у тримата персонажи намира израз в промяна на начина, по който започват да се определят, чертае нови екзистенциални перспективи на пътя, и то под външно въздействие. За Цветан Тодоров „Търсенето на собствена идентичност не е нещо, което се случва от само себе си“. То е свързано с научаването на корените (Todorov 2009) – метафизични и национални.

В „Железният светилник“ силата, която променя Лазар Глаушев, е огненото слово на рилския монах. То стои в началото на пътя на Султаниния син като народен водач: „*Знам аз, че това е нашият път, и ще вървя по него, а да мога всички да поведат след себе си. Това искам аз, майко*“ (Talev 2002, p.176). В притчата на Смирненски въздействието, натискът се реализира чрез изкушението на Дявола: „*Ако не приемеш, ти никога няма да минеш туй стъпало...*“ (Smirneniski 1988, p. 432), а в повестта на Виктор Пасков себеприпомнението идва като резултат от досега със сътворения от въображението светец Георг Хених: „*Георг Хених, ти който си на небето! Цар Виктор говори!*“ (Paskov 2018, p. 195).

И тъй като иде реч за човешка идентичност, т.е. за търсене на това кои сме, откъде идваме и накъде отиваме, някак естествено в структурата на трите

текста се интегрират библейски образи, мотиви и идеи. Реализирана е една от основните функции на библейското слово – кодовата, а постигането на смисъла разчита на активното декодиращо читателско съзнание. Образът на рилския монах (духовник; пратеник, т.е. апостол, носещ Божествената искра на духовното просветление) се вписва в концепцията за „човек от Пътя“ (да не забравяме, че сам Христос, пратен, за да спаси грешното човечество, е Пътят, Истината и Животът според *Евангелието на Йоан 14:6*), който отваря нови перспективи в съзнанието най-вече на Лазар и запалва огъня на Историята (Stankov 2001). Опитите да се прекъснат националните корени, както и да се анулират връзките на човека с божествения корен, правят релевантен библейския мотив за изкушението, както и образа на изкушителя – откриваме ги и в „Железният светилник“ (гръцкият наместник е чужденец изкушител), и в „Приказка за стълбата“ (основен герой редом с момъка е и Дяволът изкушител), и в „Балада за Георг Хених“ (бюфетът от витрината, изкушаващ Марин). Така се внушава идеята за отклоняването от Пътя, а то става най-често чрез фалшива реалност („*Кога успяха да се облекат толкоз хубаво! А вместо кървави рани те са обкичени с чудно алени рози!*“) и фалшиви кумири („*...да станете и вие като нас гърци ... на наша страна са всички предимства... погледнете къде сме ние с богатствата ни, с науката ни...*“). Натискът върху човека се осъществява именно чрез изкривена интерпретация на реалността и чрез фалшиви кумири. Те могат да поробят, ако не бъдат разпознати. И момъкът от „Приказка за стълбата“, и Марин от „Балада за Георг Хених“ са художествена илюстрация на тази идея. **Фалшивите кумири създават фалшива идентичност и така спират развитието.** Този урок е важно да научат младите хора по пътя на съзряването си.

Изследователската работа в очертаните по-горе граници предполага прилагането и на трите основни за литературното образование метода – на интерпретацията и на съпоставката с оглед на осветлени от изследвания проблем сходства в творбите, както и с оглед на художественото актуализиране на редица библейски образи и мотиви; а типологичният метод е съпътстващ. За целите на рефлексията е добре в уроците вниманието на учениците да се насочи към знакови откъси, свързани пряко с проблема за идентичността (при „Приказка за стълбата“ наблюденията са върху целия текст). За да има обаче максимален ефект от работата върху тях, учителят трябва да създаде условия за откривателство – самите обучавани да открият проблема, да разсъждават върху него и да правят обобщения на основата на откритията си. Това е едно от най-важните ученически умения, за които говори Румяна Йовева (Yoveva 2000, p. 55). Според Радослав Радев ролята на учителя е да подпомага процеса на откриване проблемите при четене на текстовете или откъси от тях, за да се осъществят едни от най-важните дейности на мисленето – съотнасянето, сравняването, уподобяването и оразличаването“ (Radev 2015, p. 8).

С оглед на това, че романът „Железният светилник“, сатиричният разказ „Приказка за стълбата“ и повестта „Балада за Георг Хених“ се изучават в контекста на три различни тематични кръга – *съответно: Родното и чуждото, Обществото и властта и Трудът и творчеството*, а това означава и по различно време, ще представим последователно за всяка от творбите методически насоки за интерпретация на проблема за динамиката на идентичността. Процесът по осмислянето му логично би могъл да завърши в края на обучението във втора гимназиална степен (или още при приключването на работата по повестта „Балада за Георг Хених“) със създаване на ученически творчески продукт – интерпретативно съчинение или есе, който ще е индикатор за постижение в областта на литературните компетентности, а именно способност да се съпоставят интерпретации на една и съща общочовешка тема в художествени творби и възможност да се конструират връзки между творбите (UP 12).

Талевата интерпретация на темата за идентичността в романа „**Железният светилник**“ би могла да се осъществи чрез рефлексия върху два ключови откъса – вечерята на рилския монах в дома на Глаушеви („В тъмни времена“, VIII) и спора на Лазар с гръцкия наместник („Народ се пробужда“, VIII). Първият епизод е разказ за просветлението, за наченките на промяната, а вторият ни показва как се отстоява осъзнатата идентичност.

Когато някой знае кой е, на кого принадлежи, тогава знае и какво притежава. Лазар няма как да изпълни мисията си на народен водач, ако не е намерил отговорите на тези въпроси. Той осъзнава, че отвъд семейно-родовите отношения, обвързващи го кръвно и ценностно с баща, майка, братя, сестри, родственици, той е българин, принадлежи на България и притежава духовно наследство. Неговият образ е проекция на разбирането, че **българите са носители на цивилизационен модел, крепящ се на Вяра и Слово**, затова и сам той е представен като поддръжник на този модел. Включването в борбата за църковна независимост, дейността в читалището, където поучава младежите, изграждането на българско училище, спорът му с гръцкия наместник са все каузи на свободата, на вярата и на словото.

Сцената с вечерята на рилския монах в дома на Глаушеви е определяна като завръзка на сюжетната линия за участието на семейството в историческите процеси. По думите на Иван Станков тя е и „най-огнената сцена в Четверокнижието на Талев“ – в буквалния и преносния смисъл. Тя е знакова и поради факта, че „точно в сцената с монаха за пръв път се появява самият светилник, при това напълно освободен от битовото си предназначение“ (Stankov 2001, p. 119). Пристигнал по тъмно, човекът от пътя донася друга мяра, друг светоглед, ново разбиране за личността и общността и насочва съзнанието към нови ценности. Надарен е с духовен взор и затова успява да прозре жаждата на семейството за слово. А словото е сила – потвърждава

библейската истина Талев; има способността да твори свят, да извиква в съществуване нова обещана земя, където човекът ще изяви свободната си воля и няма да бъде роб никому.

Методически коментарът на мотива за прозрението (движение от незнание към знание, от неразбиране към разбиране, от хаос към ред и цялост) би могъл да се организира около ключовите опозиции в откъса: мрак – светлина, (вечерта като време за) сън – пробуждане, мълчание – слово; обичайност – чудо; истина – отрова (лъжа). Всяко от противопоставянията, след като бъде открито от учениците, би могло да се превърне във въпрос, издаващ ключов проблем в романа. По наши наблюдения извличането на опозиции не е трудно за учениците от гимназиалната степен, особено ако е упражнявано още от 8. клас, където запознаването с митологичното мислене и с ключови откъси от старогръцките митове и библейския текст дава достатъчно добри възможности за това. По-сложна задача се оказва преобразуването им във въпроси. Необходимо е учителят да стимулира генерирането на множество питания, от които после се отсяват съществените, носещите проблематичност. Ето някои възможни въпроси, формуирани на основата на посочените опозиции: *Какво е нужно, за да се разпръсне робският мрак? Кое слово е просветляващо и как то прогонва тъмнината? Как може да бъде събуден народ, чиито незнайни сили са заседнали в непресъхващия поток на кръвта? Кой и как пристига народа? Кой и как го буди? Мълчанието – стаено или забравено слово е? Проява на какво са мълчанието и словото в контекста на романа? Възможно ли е чудо в затворения от обичайността свят? Триви ли ни (убива ли ни) лъжата за това кои сме?* и пр. Самостоятелното формулиране на въпроси е проява на дълбоката връзка „мислене – реч“, тъй като „точната словесна формулировка на мисълта е в основата на правилната постановка на проблема“ (Koleva 2002, p. 43). То е в основата на самостоятелния познавателен процес и има ключова роля за формиране на творческите умения. Самостоятелното достигане до проблема и формулирането му е предпоставка за възможността да бъде прозряно авторовото внушение, а оттам ученикът да го съпостави с личния си опит. За да се случи това обаче, младите хора трябва да имат интелектуална готовност, т.е. да са придобили определени социокултурни, литературни и комуникативни компетентности.

Съществен за разбирането на проблема за идентичността е коментарът на функциите, които изпълнява образът на монаха, но и на промяната, настъпила най-вече у Лазар Глаушев. Повлияна от приказния модел, персонажната романова система включва помощници, които катализират себепознанието – и рилският монах, и Климент Бенков са различни проявления на този типаж. Монахът е лишен от лично име, а това в случая работи по посока типизация на героя. Изиграли ролята си на сеячи, те напускат романовата сцена, за да дадат път на Лазар. След придобилата очертаня на посветителски обред

среща рилецът изчезва – прогонен е от Преспа подобно на Христос¹, а Климент Бенков умира. Гибелта му е символична. Подобно на Славейковата Гергана и този герой „намира“ смъртта си, за да се внуши, че свободата изисква жертви.

Интересно за коментар е успоредяването на сеенето на думите в съзнанието – архетип от библейското слово (Притчата за сеяча от 13 глава на Евангелието на Матей), който има своите поетически вариации в редица български творби („И семето чудно падаше в сърцата/ и бързо растеше за жътва богата.“²) – и падането на огнените капки в сърцето на Лазар („Пламенните слова на монаха, изричани буйно и в по-особен строй, бързо завладяха ума и цялата му душа.“). За мощта на думите традиционно се говори чрез алегорията за семето и сеяча, но тук повествователят залага на огъня като символ на живота. Талев използва символиката на огъня, за да внуши идеята за въздействената сила на словото, което е надарено с творческа потенция. Изречени, думите на монаха дават началото на нов живот, който е визиран като възкресенски (не е без значение художественият факт, че Талев нарича героя си с библейското име на възкресения от Христос Лазар³). Внушението е още по-ярко на фона на констатацията за вкусената чужда отрова. Тази запомняща се метафора всъщност е отговор на един по-сложен въпрос, поставен в широк контекст: възможно ли е да бъдем излъгани кои сме, и какви са последствията от това.

Фалшивата идентичност може да бъде наложена само на неосъзнатия човек. Затова в контекста на емоционално-оценъчното слово на рилеца за отровата се появява констатацията „ние сме прости и невежи“. Изведена е релацията невежество – смърт в причинно-следствената ѝ логика. Смъртта, ни казва Талев чрез персонажа си, се побеждава чрез себепознание и отхвърляне на заблудите („познай себе си и своя народ“). Осъзнаването на личната идентичност е условие за свързването с другите от народа, защото то се отнася до усещането за общ корен. *Откъде идвам* е също толкова значим за идентичността въпрос като *кой съм*. Връщането назад е укритие от ненамерения смисъл, от усещането за празнота или изгубване на себе си. Ако някой е неспособен да определи себе си, това неизбежно води до вътрешни противоречия. Чувството за собствената цялост идва със самоидентифицирането. Да знаеш кой си, кои са корените ти и към какво се стремиш, е, на първо място, личностно оцелостяване, а след това идва и общественото такова.

Както отбелязва Х. Силгиджиян, конструирането на идентичността е свързано с откриването на индивидуалността („Да бъда някой!“), а то кореспондира със себепознанието („Мене друго ме тегли. Искам да направя добро на народа, големо добро и големи добрини. Да го изведа нашироко и да го науча как да живей“ – „В тъмни времена“, 10 глава). Постигнато, то ражда вяра на индивида в своята ценност, сила и власт („Аз ще поведем народа, аз, аз!“),

развива се способността му да променя себе си и другите (Silgidzhiyan 1996) и впоследствие да бъде ефективен в изпълнението на ролята си на народен водач, както е при Лазар Глаушев.

Лазар е изграден като образ по принципа „Подражание на Христа“. Апостолската му същност е свързана с мисията да поведе народа към свобода, и така е активизирана архетипната идея за „извеждането на народа“, чиито корени откриваме в Мойсеевата история⁴. Старозаветната кодовост тук е преплетена с новозаветната. Христовите апостоли от новозаветната книга „Деяния“, за които чете край огнището младият мъж, са модел за подражание, защото само със силата на Вярата и Словото, без меч и ятаган, успяват да преобразят света. Въсщност край огнището – символ на живота и светлината – се случват най-силните преображения в романа на Димитър Талев.

Подобно на Христос, и Лазар има своите последователи, на които говори за пътя на избавлението чрез притчи. Разказването на притчата за калугера и шиника е мотивирано също от осъзнатата идентичност на водача: „Ясно е за всички, които имат очи да гледат и уши да слушат, защо сме ние народ окаян и нещастен, народ прост, неук и беден, макар некога да сме били народ славен и могущ и просветен. Ние трябва да познаем нашия враг...“ („Народ се пробужда“, VIII глава), но то се ражда и от желанието водените да достигнат до твърдо самоопределяне. Разбирането на това кои сме, минава и през способността да бъдат разпознати фалшивата реалност и фалшивият доброжелател.

Притчата за калугера и шиника е благодатен текст за усъвършенстване на евристичните способности на учениците. В инструментариума на учителя тук се включва и типологичният метод, чрез който познанието може да бъде достигнато с припомняне на жанровите особености на притчата. Нейното предназначение е да открие някаква истина или да отговори на някакъв въпрос. Внушението се постига чрез близки до слушателите образи. Върху този алегоричен по своята същност тип текст се работи в 8. клас, когато би трябвало на учениците да се даде възможност да открият жанровите проявления поне в три притчи, с които литературата осъществява интензивен диалог – притчата за блудния син, притчата за сеяча и притчата за добрия самарянин⁵. Обяснението на образите, коментарът на подтекста от тези кратки истории биха гарантирали, че учениците няма да се затруднят да разтълкуват Лазаровата притча, извличайки на финала на своя коментар идеята ѝ. Преценка на учителя е да зададе начина, по който да бъде представено тълкуванието – като устно изказване или писмено чрез таблица или тезисен текст. Смятаме, че по-голям образователен ефект би имало писменото представяне на откритията.

Под формата на таблица или коментар гимназистите биха могли да разсъждават и върху това как е приложен художественият принцип „Подражание на Христа“ (Imitatio Cristi). Ето пример за съвпаденията:

Таблица 1

Христос (библейски модел)	Лазар Глаушев (романов модел)
Христос е кръстен от Йоан Кръстител, наречен Предтеча, във водите на река Йордан.	Лазар има своето огнено кръщение в присъствието на рилския монах като предтеча на новото мислене.
Христос е изкушаван 40 дни в пустинята, преди да започне своята земна мисия.	Синът на Стоян и Султана е изкушаван да поеме път, който не е неговият.
И двамата устояват на изкушенията и не се покланят на фалшиви идоли.	
Три години Христос поучава, върши чудеса, става пример за смирение (<i>„...и като се намери в човешки образ, смири Себе Си и стана послушен до смърт, даже смърт на кръст“</i> Филипаяни 2:8).	Лазар по подобие на Христос започва своята мисия, осъществена чрез слово (проповеди пред младежите в Преспа, поучение) и дело (саможертва).
Христос влиза в сблъсък с лицемерните фарисеи (Матей 23:27).	Лазар има своите спорове с противници (гърци). („Народ се пробужда“, VIII глава)

Редицата може да бъде продължена.

Коментарът на фалшивата реалност и фалшивия доброжелател в откъса от VIII глава на третата романова част (срещата на Лазар с гръцкия наместник) спомага за още по-ясното разбиране на следствията от осъщественото самоопределяне. Осъзнал собствената си идентичност, Лазар е постигнал духовно уравнивяване и е изградил защитни механизми за справяне с кризисни ситуации. Съпротивителните му сили на самоосъзнат българин, ценящ корените си и вярващ в бъдещето на народа, проличават най-ярко в разговора с наместника.

Стойки на кръстосаната точка на своята самостоятелност и своята обвързаност (Georgiev 1992), Талевият роман нееднократно през различни герои цитира Паисий; дори и през гръцкия духовник: *„Вие сте прост, груб народ, овчари, орачи, занаятчии, а на наша страна са всички предимства“*. Отровата на чужденеца изкусител е прикрита зад привидна искреност и добронамереност: *„Вярно е, че ние, гръцките духовници, искаме да ви привлечем към нас, да станете и вие като нас гърци“* („Народ се пробужда“, VIII гл.). За да се вникне в думите му, е добре да припомним библейското съдържание на думата „изкушение“ – това е съблазън, подвеждане към зло, но тя съдържа и библейската идея някой да бъде поставен на изпитание; „целта на изкушението може да е доброжелателна – да се докаже или отхвърли дадено човешко качество, а може да се действа и със зла умисъл, за да се потвърди човешка слабост или да се подтикне някой към погрешна стъпка“ (Bibleyski technik, 1994).

В столетията на робството потисниците са разчитали на слабостта на българите, проявена освен като страх и като неосъзнатост. Затова и поредният изкусител прави опити да предизвика погърчването, знаейки, че за опазването на българския род това ще е не просто грешна, а фатална стъпка. Внушено е, че невежеството предзнаменува робството, прави възможно заблудението, чрез което враговете оковават. В спора с Лазар обаче наместникът среща не мълчание, не и невежество, а твърдия отпор на личност, която се възприема като независима и вкоренена в своето. Неколкократно използваните изрази „ние сме“ и „ние не сме“ превръщат думите на младежа в слово за идентичността.

На учениците с изявени лингвистични интереси може да се постави изследователска задача, свързана с функциите на местоименната употреба в откъса. Зачестено присъствие има на местоименията *ние, нас, ни, вие, вас, ви, наша(та), ваша(та), себе си, свой, се*. Анализът неминуемо ще доведе до извода, че всички те са свързани с темата за себеопределянето и отстояването на националната идентичност; че се отнасят пряко към въпросите кои сме, откъде идваме и накъде отиваме. Връщането към „себе си“ е заявка за програма, чрез която да се отхвърли гръцкото духовно робство, а тя се основава на вярата и образованието. Така отново стигаме до истината, че българският цивилизационен модел е изграден на Вяра и Слово и този модел трябва да бъде отстояван и в постмодерната ситуация, населявана с нови изкушения и нови изкусители. Осъзнатата идентичност прави способен човека да преодолее и изпитанията, и изкушенията. В това отношение Лазар Глаушев е образцов герой, който задава мяра – как се разпалва българското огнище, а не как то се изоставя, за да бъде превърнато в пепелище.

Релацията *изкушение – идентичност* е в основата на сатиричния разказ „Приказка за стълбата“. Без да прави преки религиозни внушения, Христо Смирненски изгражда творбата си около диалога на един млад човек с Дявола, поставяйки екзистенциалния въпрос – „може ли човек да защити идеала си в името на справедливостта и доброто, ако направи погрешния избор и промени същността си така, че в света на злото да не е чужд, а свой“ (Inev 2019, p.163). Внушението, че това е невъзможно, е направено чрез мотива за подменената идентичност. Ако Лазар Глаушев е образцовият герой, момъкът от „Приказка за стълбата“ е антигероят. Смирненски ни внушава, че няма как да бъде мяра някой, който е заслепен и заблуден.

Вече споменахме, че технологията за откриване на проблеми в една творба преминава през коментар на опозициите и анализ на конфликта, но евристичният ефект може да бъде постигнат и чрез анализ на отсъстващото. Липсата в творбата на Смирненски става видима след коментар на два от образите – Дявола и стълбата. Произходът им е библейски. Според Писанията Дяволът, или още Сатана, е княз на злото, а името му означава „противник“.

Той е паднал ангел, разбунтувал се срещу властта на Бога и поради това е изгонен от небето. Тъй като не може да отмъсти на Създателя на всичко живо и неживо – Бог, отмъщава на Неговите деца – хората, като ги отклонява от вярата и от правия път чрез изкушения. Определен е като „човекоубиец“, „баща на лъжата“ (Евангелие от Йоан 8:44) и като коварно създание, което ще бъде победено от всесилния и съвършен Бог.

Стълбата към небето е основен образ от старозаветния разказ за Яков (Битие 25 – 27). Тя символизира връзката с Бога и стремежа на човека да достигне до Създателя си. С тази ѝ символика на път към Бога я откриваме в „Балада за Георг Хених“, а това предполага възможност за съпоставка на образа. В творбата на Смирненски липсва Бог. Вместо Него на върха на стълбата стоят „ония горе“ – властимащите, които са виновни за съдбата на народа. Тази липса поставя и проблема за деформацията на света и на човешкото. Формалното изкачване по стълбата всъщност е падение заради направените компромиси; заради липсата на способност да се разпознае истината от лъжата; заради отказа от човешка идентичност и поддаването на изкушенията. Всичко това е свързано с мотива за лишението, а той е съществен за приказките, като каквато е определена чрез заглавието си творбата на Смирненски. В свят, в който Бог е отхвърлен, хората се оказват със закърняла съвест, защото съвестта е божественият глас у човека, който отсъжда кое е добро и кое – зло. Тя е страж на духовните ценности. В душата на всеки съществуват и доброто, и злото, а човешката съвест би трябвало да е мярата, която да ги разграничава едно от друго. Именно тя е нравствената граница, която защитава идеализма (стремежа към житейска хармония, щастие) чрез състраданието и любовта. Щом съвестта бъде подчинена на силата на чувствата (гняв, мъст) и желанията (злато, власт), тогава човек е склонен да приеме, че по пътя към целта са позволени всички средства. Чувствителността, предизвикана от постигането на идеала, прави човека податлив на душевни компромиси, а отстъпването от нормите на морала и загърбването на съвестта обезличава. Затова „Приказка за стълбата“ е притча за нравствено изгубения човек. Доказва го и динамиката на промяната в идентичността, чрез която е рамкирана творбата: „*Аз съм плебей по рождение...*“ – „*Аз съм принц по рождение...*“.

За да бъде осъществена манипулацията и да сработи изкушението, Дяволът създава представа за паралелна реалност, която е в контраст с действителността. Без нравствен Абсолют, какъвто е Бог, човек лесно може да се заблуди, да се откаже от всичко човешко, да изневери на себе си и да продаде зрение, слух, памет и сърце. С подменен слух момъкът вече не чува стонове, гръм от негодувание и яростни викове, а весели песни и смях. С подменени очи не вижда сивите тълпи на мизерията и издигнатите сухи черни ръце, а красиви одежди и алени рози. С подменено сърце и без памет младият човек светло, весело и доволно се наслаждава на новата си фалшива

идентичност на принц. А всъщност долу нищо не се е променило. Отреклият се от себе си няма как да изпълни своята мисия, защото губи ориентири и реална представа за истинно и фалшиво в света. Губейки памет, той не помни как се е отрекъл от себе си, и затова не показва, че има съзнание за морална отговорност към себе си и другите. За Смирненски това е трагедия. Неслучайно в жанрово отношение „Приказка за стълбата“ е определяна и като трагическа сатира на духовната низост, след като човек се е поддал на изкушението да се отрече от себе си.

Без гарант за истината (Дяволът по дефиниция няма как да бъде такъв) представата на човека кой е, откъде идва и накъде отива, лесно може да бъде подменена. Това се случва и с момъка. Героят на Смирненски олицетворява способността на човека да се самозабравя, да губи ориентация. Трагедията на плебея принц е в предателството към себе си, в загубата на идентичност. Да знаеш, че си човек, означава, да съхраняваш съвестта си, морала, ценностите, вярата, идеала, истината, стремежа към добро, достойнството и честта си. Именно те са определящи за човешките желания и цели. Момъкът тръгва убеден, че целта му да отмъсти, оправдава всички средства. Затова пропада въпреки изкачването. Представен е не като социална, а като нравствена жертва на злото, въплътено в образа на Дявола. С подмяната на слуха, зрението, сърцето и с отнемането на паметта всъщност героят предава властта, която има над себе си, на Дявола и така става един от „ония горе“. Това означава, че всички те са минали по стълбата, не принадлежат на себе си, а са се превърнали в слуги на нечестието. Лишени от човешкия си облик, те носят вината, че земята е грозна, а хората – нещастни. Човекът се превръща в жертва, когато не познава своята духовна същност и не различава доброто от злото, истината – от илюзията.

И ако наистина искаме да подготвим младите хора за едно хармонично битие и те да не приемат евтини заменки на превъзходството на човешкия дух, е добре, когато ги занимаваме с литература, да разберат тези и още ценни послания. За някои ученици уроците ще са повод в емоционалния им и когнитивен свят да влезе нещо ново, непознато, а учителят е там, за да помогне да си го обяснят, както и да им предостави свободата да го приемат или отхвърлят.

Смислено организираните уроци развиват младите хора както в нравствен и социално-емоционален, така и в интелектуален план. Видно е, че и сатиричният разказ на Смирненски дава богати възможности за усъвършенстване на уменията за съпоставка. Чрез рецептивно упражнение гимназистите могат да бъдат предизвикани да проследят как се разгръща противопоставянето *реалност – илюзия* на всеки етап от диалога. Един възможен извод от тези наблюдения би могъл да бъде следният: неспособността да се поставят граници („*Аз нямам злато, аз нямам нищо, с което да те подкупя... Аз съм*

беден, дрипав юноша... Но аз съм готов да сложа главата си.“) е индикация и за липса на способност да се разграничи доброто от злото, полезното от вредното; знак за невъзможността да се различи истината от заблудата. Отказът от граници е несвобода и предшества падението на човека.

Друга възможност е да се направи съотнасяне на мотиви и образи от „Приказка за стълбата“ с библейски откъси, каквото съотнасяне предлагаме тук. Чрез мотива за изкушението, чрез образите на Дявола и на мътните капки пот се прави препратка към два библейски сюжета – изкушенията на Христос в пустинята и разпятието на Божия Син. Ако учениците имат памет за сюжетите, изучени в 8. клас, учителят може да подаде попълнена само първата колона на таблицата. В случай че нямат ясен спомен, е добре да се попълни и втората колона, като се постави задача за работа по третата и четвъртата колона. Упражнението трябва да завърши с формулиране на извод – например: *Саможертва, при която основната цел е отмъщението и при която липсват човешината, любовта и състраданието, е безсмислена.*

Таблица 2

Евангелски сюжет	Реакция на Христос	Художествен сюжет	Реакция на героя
Божият Син е изкушаван от дявола в пустинята 40 дни. <i>„Ако си Божий Син ...“</i>	Устоява на изкушенията и побеждава дявола, който атакува идентичността му.	Момъкът е изкушен да се откаже от човешкия си образ. Загубата на слуха, очите, сърцето и паметта е загуба на нравствените сетива и моралните опори.	Поддава се на изкушенията, макар с всеки следващ откуп да разбира, че губи всичко човешко.
Христос е разпънат на кръст. Доброволно дава живота си, за да спаси човечеството.	Когато го разпъват, едри капки кървава пот избиват по челото Му. Не се отрича от Бог.	Момъкът доброволно се отказва от всичко, което Дяволът иска, за да спаси братята си от властта на злото. Това е безумна жертва, защото е невъзможно злото да бъде победено чрез зло.	<i>„Момъкът се замисли, черна сянка легна на лицето му, по сбръчканото чело се отрониха мътни капки пот...“</i> Въпреки това решително дава и последното, което Дяволът иска.

Универсалният разговор за смисъла на живота и жертвата, за себеизгубването, слепотата, съвестта и кумирите продължава и в повестта на Виктор Пасков **„Балада за Георг Хених“**. По думите на Димитър Стоянович в баладата „диша, говори и страда самият Господ, за да изкупи за пореден път греховете на всички ни. Георг Хених е съвестта, която почуква на закоравялата черупка на човешкото сърце“ (Paskov 2017). Творбата би могла

да се чете и като проекция на идеята за **наративната идентичност** по Пол Рикъор, според когото личността се изгражда и осъзнава чрез разказа за живота (Ricoeur 2004). Пасков отваря проблема за диалектиката на идентичността още с първите си страници: „аз бях цар Виктор (Така каза Георг Хених)... бях забравил кой съм!“ (Paskov 2017, p. 11) и го разгръща както в контекста на сблъсъка между памет и забрава, така и в оня същностен размисъл кое е истински важното в живота на земята и там горе, на небето. Въобразявайки миналото, осъзнава, припомня собственото си аз. И тук, както в „Железният светилник“, себепределянето, самоосъзнаването става под въздействието на значима личност, която носи знаците на духовното и е своеобразен посредник между тукашното и невъобразимото отвъд. Началото на повествованието дава израз и на онази мирова скръб, каквато обладава романтичните души: „Сега ми иде да извикам като юдейски цар – бедни Георг Хених, стани! Отговори: винаги ли нещата, които създаваме с най-голяма любов, единствените, които сме в състояние да създадем – които би трябвало да ни извисят, – ни носят присмех, горчилка и кикот? Трябва ли в мъката си да обричаме тези неща на Господ?...“ (Paskov 2017, p. 192). Този поток от питания продължава до края на творбата.

Творчеството е това, което доближава разказвача (в неговата множественост – малък и пораснал) до въображения Георг Хених, от когото като единствени белези от някогашното съществуване са останали две писма. Обръщението „цар Виктор“ е като влизане в нарниански дрешник⁶, който води към друг паралелен свят – напълно възможен в миналото („Трябва да е било...“). Освен да назовава, метафоричният израз „цар Виктор“ има и текстопораждаща функция, и то в буквалния смисъл. Бялото петно на паметта се превръща в бяло платно, върху което на един дъх Пасков създава „най-красивите, най-възвишените страници, писани на български досега“ по думите на Захари Карабашлиев, записани на корицата на повестта в изданието ѝ от 2017 г. Трябва да го е имало Георг Хених. Без Него, Който е на небето, не може... – „сега ми иде да извикам като юдейски цар – Бедни Георг Хених, стани!“ (Paskov 2017, p. 11). Репликата е перифраза на Христовия призив при възкресението на Лазар. Видим е диалогът и с библейския текст, и с Талевата творба. Ако Лазар Глаушев е „възкресен“ чрез самоопределянето си, разповит от смъртната плащаница, напоена с гръцка отрова, то Георг Хених е възкресен, за да може Виктор да разбере кой е, да разбере себе си. И в трите текста значимо е словото-призив, което твори и така се реконструира древната идея, позната ни от библейския генезис.

Началото на повестта фиксира разпадналото се Аз („бях забравил кой съм“). С времето Виктор се оказва, че е изгубил титлата „цар“, поради което е настъпила криза на идентичността, разпад на целостта, откъсване от своите рационално неописуеми корени, усъмняване в Бога, в сакралността на изкуст-

вото и в неговия смисъл. **Когато не познаваш духовната си идентичност, се разпадаш.** Трябва някой да ти я припомни, да те върне към метафизичния ти корен, да ти каже, че си роден по образ и подобие на Твореца, че си с царски произход („*Вие обаче сте избран род, царско свещенство, свят народ, който Бог придоби, за да възвестява превъзходствата на Този, Който ви призова от тъмнината в Своята чудесна светлина*“ – I Петрово 2:9). Чрез титлата „цар“ Виктор се свързва с Георг Хених до степен, в която го създава наново. Така паметта, макар и носена само от една дума, и в тази творба, както и в романа на Галев, и в притчата на Смирненски, е заявена като гаранция за правилно идентифициране.

В духа на християнската философия Пасков внушава, че човекът има вътрешен свят, в който открива себе си чрез паметта, ума и волята. Това вътрешно „аз“ е мястото на истинската идентичност – по-дълбоко от телесните промени и дори от временните състояния на съзнанието. Между редовете на „Баладата“ четем призива на св. Августин: „Не излизай навън, върни се в себе си – в човека, който е вътре в теб, обитава истината“ (Sv. Avgustin 1993), който е израз на разбирането му за идентичността като пряко зависима от Твореца. В този смисъл образът на стълбата в повестта се явява символ точно на връзката с небето. Хених живее в свят на светлина и обич, обитавайки стълбата в движение нагоре и надолу, подобно на ангелите, за които ни разказва Битие 28 глава. Хених не е причакван на всеки три стъпала с изкушение да се отрече от себе си. Това, от което се отрича, са озлоблението и глупостта човешкото да бъде свлечено под петолинието на Божествената хармония и смисъл.

Намирането на себе си става чрез сътворяването на образа на светеца Хених, който е поредното литературно подобие на Христос. В този смисъл „Баладата“ е спомен и памет за метафизичния корен на човека. Образът извиква в съществуване цял свят – жив и плътен. После книгата се превръща в паметник, какъвто никога не е имал старият чешки лютиер. С тази повест разказвачът се е приготвил да се яви пред Господ, така както майстор Георг се е явил с цигулката си.

Старият музикант вижда у малкия Виктор цар и вярва, че е такъв. Детето се е родило и живее в мизерия, но това не може да му попречи да бъде цар. И тук прозира евангелският сюжет за раждането на Исус в обора⁷ и възцаряването му в небесното царство. Срещите на дете и старец са като поклонение в храм, а сам старецът е пътят към храма.

Ученическият интерес към темата за идентичността, интерпретирана в „Балада за Георг Хених“, би могъл да бъде предизвикан с рефлексия и върху още един образ – този на Марин Бръмбара. Тук отново има добра възможност да се развият редица литературни компетентности, свързани със съпоставянето – уменията да се уподобява и оразличава. Ако разказвачът Виктор е

намереният истинската си идентичност, то Марин е образ, възплъщение на идеята за изгубеното „аз“ на твореца. Виртуозният тромпетист не успява да се противопостави на фалшивата представа за стойност, не разгадава бюфета като идол и зъл монстер, който заплашва по подобие на митичните чудовища, изискващи жертвоприношение, да погълне цялото мазе на Хених в утробата си. Затова и не разбира, че е поробен първоначално от мечтата, превърнала се във фикс идея, а накрая – в тираничен господар, обезличил поданиците си: „... в един момент той самият заприлича на бюфет: също тъй мълчалив импозантен, далечен и чужд. Не от този свят. Струва ми се, че беше забравил смисъла на това, което върши...“ (Paskov 2017, p. 79).

В преобърнатия свят, представен ни от Пасков, бюфетът се е превърнал в гаранция за човешка стойност. Георг Хених и Виктор са доказателство, че може да се живее и без бюфет, т.е. без материалното, което погубва душата на обсебените от него. Мебелта символизира успешния живот, престижа и стойността, които обаче са фалшиви. Марин изоставя музиката и тромпета си, защото бедността и непрекъснатите укори на жена му го докарват до лудост. Позволил фалшивата реалност да го повлече, той попада в свят, в който предметите оживяват (а човешкото умира), започва да чува гласове: „... целият бюфет говори... направо съм божествен! – паднете на колене и се молете, молете се де, виждате ли как се молите?“. Притиснат и уязвен в гордостта си, той изневерява на своето призвание и става друг – става строител на бюфет. Приема, че без него е никой; наличието му е остойносттаване, повод за гордост и победа. В преобърнатия ценностен свят талантът и тромпетът се оказват недостатъчни за спокоен и щастлив живот.

Тук вниманието на гимназистите би могло да се насочи отново към принципа на уподобяването, а на база анализа на творческото му прилагане от Пасков да се направят изводи. Мярата този път е друга – тя не е Абсолют, а е предмет: „*Работата дотолкова го увличаше, че в един момент той самият заприлича на бюфет... Струваше ми се, че беше забравил крайната цел ... Той правеше бюфет заради самия бюфет*“. Изводите могат и да включат отношението: подменена идентичност – обезсмисляне на битието.

Ако в „Железният светилник“ чужденецът грък е този, който прави опити за поробване чрез фалшива реалност, а в „Приказка за стълбата“ ролята на вредителя се играе от врага на всички човешки души, то в „Балада за Георг Хених“ този, който катализира подмяната на идентичността, се оказва „свой“ – съпругата на Марин – сякаш в отзвук от казаното в евангелието от Матей: „И врагове на човека са неговите домашни“ (Матей 10:36). Не е без значение фактът, че тя е персонаж, лишен от собствено име, което е пряко внушение за безличие.

Марин е добър човек, но не е добър ученик. Той пропуска шанса да приеме мъдростта на Хених: „*Ти богат, кога с тромпет. Кога без него – съвсем*

беден“ (Paskov 2017, p. 101). Нещо повече – обявява тази мъдрост за ненужна. Така Пасков внушава идеята, че съдбата може да ни изпрати някой светъл и мъдър човек, чрез когото можем да разберем истинската си същност и стойност, но ако не го разпознаем като такъв или не допуснем благотворното му влияние, можем да си останем обсебени от псевдозначимостта, скрита зад един бюфет например: „*Знаеш ли кое се цени на тоя свят, дядо Георги? Ето това! Погледни го! Хубаво го виж, това си пропуснал някога, майстор Хених*“ (Paskov 2017, p. 102).

Приемник на изкуството и на светогледа на страдалеца светец се оказва малкият Виктор. В тъмната работилница момчето се научава да бяга в света на светлината, да вдига погледа си нагоре, да се качва по стълбата към небето в търсене на Бога. Научава, че създаден по образ и подобие на Твореца, човекът трябва да носи у себе си божествените искрици на любовта, милосърдието, зачитането на другия, грижата, щедростта, искреността, знанието за истински ценното. Загубата на всичко това е причина светът да се превърне в неуютен и враждебен за най-уязвимите и чистосърдечните. В свят на преобърнати ценности човешкият и моралният избор се оказват губещи.

Последната мисъл е добър повод за провокиране на комуникативните компетентности на учениците, тъй като тя съдържа в себе си възможност за дебатиране – ако живеем в свят на преобърнатите ценности, какъв избор можем да направим: да загърбим морала и човечността или да променим света. Младите хора трябва не само да изложат личната си позиция, но и да я аргументират.

В „Балада за Георг Хених“ водеща е темата за творчеството и същността на твореца. Кое прави един майстор творец, е въпрос за идентичността. Кръгът от персонажи, свързани с проблема, се разширява: майстор Георг, Марин и колегите му, детето, Иван Франтов (Франта), Иван Конов (Ванда). Вниманието на Пасков е насочено към това как и защо се твори, откъде идва вдъхновението, може ли без любов да се направи нещо истинско. Отговорите откриваме през очите на детето. Малкият Виктор става свидетел и на творенето на цигулки, изобразено като свещенодействие, в което важни ритуали са общуването с клиентите и с... дървото. Георг Хених твори със замаян поглед, с осветено отвътре лице, със сигурни и пъргави движения, придобил нови сили. По този начин повествователят изгражда алюзия към библейския стих от книгата на пророк Исая 40:31: „...а които се надяват на Господа, ще подновят силата си: ще дигнат като орли, ще припнат и не ще се отрудят, ще отидат и не ще се уморят“. Изработването на цигулката е тайнство, на което никой не бива да присъства. Единственият посветен и докоснал се до творението на Георг Хених е Виктор. Майсторът не допуска отхвърлянето на учениците да го нарани, не се отчайва, че е забравен и мизерства. Не се оплаква от самота, глад и страдание. Така е внушено, че

самоотричането е част от самата идея за смисъла на творчеството. Напълно посветен на изкуството, той сякаш живее в друг свят. Затова и не отдава толкова голямо значение на бедността. Според майстора изкуството е чудо, което не е съотносимо с всекидневния живот. В центъра на творбата Виктор Пасков поставя пробле-ма за човека на изкуството, който остава чист, добър и чужд на фалша, изкушенията и предателст-вата. Споделя творчески убеждението си, че любовта е дълбокият смисъл на всяко творческо усилие. Само чрез нея е възможна дълбоката връзка между човешкото и божественото изкуство.

Виктор Пасков последователно изгражда образа на Георг Хених като еманация на доброто. Това е герой мяра, който е натоварен с особена мисия – да прави света по-добър. Хората започват да съчувстват и стават морални същества, когато приемат края и уязвимостта си и когато я разпознаят у другите. Малкият Виктор се сблъсква с различни форми на смърт и рано разбира колко са уязвими хората. С почуда вижда, че най-слабият сред тях – бедният дядо Георги – не допуска да бъде уязвен, защото има способността да живее в друг свят, има друг морал. Той следва апостолската повеля да не се съобразява „с този век“, а да се преобразява в Христовия пример „чрез обновяването на ума си“ (Послание на ап. Павел до Римляните 12:2).

Моралът идва със страдащия на кръста Богочовек. Георг Хених е уподобен на светец, а думите му напомнят на християнска проповед. Тези заключения биха могли да се постигнат чрез интерпрета-ция на подходящи откъси от творбата. И повестта на Пасков предполага използването на моделирането като познавателен инструмент за съпоставка между стария майстор и възкръсналия Спасител. В един последващ момент таблица, подобна на представената, би могла да бъде опора за създаване на коментарен текст. Не бива да се пропуска генерирането на съпоставка от какъвто и да било вид да завърши без извод. В случая е логично той да дава отговор на въпроса с каква цел Пасков изгражда уподобяването, каква мяра за човешкото създава, представяйки Георг Хених идентичен с Божия Син.

Таблица 3

Христос	Георг Хених
Идва на земята като пратеник на Отец, за да научи хората на смирение и любов.	Георг Хених е слезлият сред хората Бог, който ги учи на смирение, любов и отдаденост.
Христос – Божият син – се ражда в обор, сред животните, като символ на смирението.	Георг – наследник на известна фамилия лютиери, напуска семейното имение в Чехия, за да дойде и да основе лютиерска школа. „ <i>Приятели поканили. Казали майстори уважавали у българско, няма майстор. Прави школа, има ученици.</i> “

„Птиците си имат гнезда, а лисиците – леговища, а човешкият син няма къде глава да прислони“ (Матей 8:20).	Георг е прокуден от дома си. Умира сам в старчески дом в Хайредин.
Христос се е занимавал с дърводелство, помагал в работилницата на баща си Йосиф, който е бил дърводелец.	Георг Хених е майстор лютиер, който работи с дърво. Подбира дърво за инструментите си, пази го, говори с него, чака го, слуша го.
Христос има ученици. Един от тях Го предава, а друг се отрича от Него.	Майстор Георг има ученици. „Двамата му ученици се отрекоха от него. Нямаше сила, която да ги накара да го познаят.“
„Но вие обаче сте избран род, царско свещенство...“ 1 Петрово 2:9	Георг Хених овластява. За него Виктор е цар.
Христос се възнеся на небето при своя Отец. Ще се върне за своите си.	Георг Хених отива с виола д’аморе при Бог, изкачвайки се по стълбата, но обещава на Виктор, че когато дойде време, ще се върне, за да го вземе.

В представеното изследване дадохме немалко варианти на различни интерпретативни стратегии при изясняването на проблема за динамиката на идентичността, а това според Теменуга Тенева е възможност „за постигане на различен начин и в различна степен на многозначния смисъл на текста“ (Teneva 2005, p. 134). Разбира се, учителите могат да търсят основания, потвърждаващи или разколебаващи направените оценки и методически насоки, както и да подтикват към собствено аргументирано разбиране на художествените послания, да търсят други съвпадения или разминавания в рамките на тематичните кръгове от учебната програма или да начертаят други такива. Струва ни се обаче резонно като синтез на направените наблюдения да кажем, че разговорът за идентичността трябва да присъства в училище, тъй като произтичащите проблеми са особено актуални за младите хора от 21. век. Постмодерният човек изживява много сериозна криза на идентичността – не знае кой е, откъде идва и накъде отива, а това са въпроси за посоката, житейските цели и мисията. Със сигурност в младежкото съзнание се появяват питання: „Може ли човек да сбърка посоката? Ами ако изкачването се окаже падение; ако прогресът се окаже регрес?“. Добре е да поставим пред съзряващите чрез литературния дискурс още важни въпроси: Какви са последствията от погрешна идентификация? Има ли изход от поробването, ако станем жертва на фалшиви кумири или на някого, придобил власт да ни заблуди със своя версия на действителността?

Самоопределянето е сложен и бавен процес. Според невробиолозите около 21-вата година в човешкото развитие се появяват първите по-ясни прояви на самоидентификация, като индивидът започва да формира по-стабилно усещане за себе си и своите ценности (Johnson, Blum, & Giedd 2009). Преди това той опознава света и своя образ, трупя опит чрез лични преживявания или чрез четене. Както подчертава и А. Уейгърт, идентичността се реализира във взаимодействията, както всички човешки значения (Yeugart 1990, p. 127). Добрият учител би направил това взаимодействие възможно най-благодатно за младия човек, а това означава да му помогне да разбере, че светът и човекът са тайна. Проява на мъдрост е да се търси какво традицията и великата човешка култура са казали за тази тайна, какво са мислили, какво са произнесли. Чудото е между редовете.

БЕЛЕЖКИ

1. Евангелие от Матей 8:34. Ап. Матей разказва, че жителите на гадаринската земя отправат Христос от пределите си, след като той изпъжда демоните от двама обладани и изпраща нечистите духове в стадо свине.
2. Одата „Левски“ от „Епопея на забравените“ на Иван Вазов.
3. Евангелие от Йоан 11 гл. Там се съдържа разказът на възкресението на Лазар. Името Лазар е с библейски произход. Произлиза от еврейското име Eleazar, което означава «Бог е помощ» или «Бог помага».
4. Историята на Мойсей е описана в книгата „Изход“, втора поред в Стария завет на Библията. Според еврейския летопис Мойсей е натоварен с мисията да изведе поробения еврейския народ от Египет, превеждайки множеството през Червено море и пустинята към Обещаната земя Ханаан.
5. Задълбоченият поглед върху изброените притчи би открил, че всяка от тях е пряко свързана с темата за идентичността.
6. В книгата „Хрониките на Нарния“ от К. С. Луис героите попадат в паралелен свят, царството Нарния, влизайки през стар дрешник.
7. Евангелие от Лука 2:7. Лука разказва, че Божият син се ражда в обор сред животните, тъй като е нямало места в странноприемниците на Витлеем заради преброяване на населението.

ЛИТЕРАТУРА

БИБЛЕЙСКИ РЕЧНИК, 1994. София: Нов човек.

БИБЛИЯ, 2017. София. Синодално издание.

ГЕОРГИЕВ, Н., 1992. *Цитирацията човек в художествената литература*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

- ИНЕВ, Ив. и кол., 2019. *Литература за 11. клас*. София: БГучебник
- ЙОВЕВА, Р., 2000. *Методика на литературното образование*. Шумен.
- КОЛЕВА, В., 2002. *Въпросът в учебния и читателския диалог*. В. Търново: Университетско издателство „Св.св. Кирил и Методий“.
- ПАСКОВ, В., 2017. *Балада за Георг Хених*. София: Сиела.
- РАДЕВ, Р., 2015. *Технология на методите в обучението по литература*. Варна: Славена.
- РИКЪОР, П., 2004. *Самият себе си като някой друг*. Плевен: ЕА.
- СВ. АВГУСТИН, 1993. *Изповеди*. София: Изток – Запад.
- СИЛГИДЖИЯН, Х., 1996. *Аз-концепция и психосоциална идентичност*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- СМИРНЕНСКИ, Хр., 1988. *Съчинения*. Том 2. София: Български писател.
- СТАНКОВ, ИВ., 2001. *На пътя на историята. Творчеството на Димитър Талев*. В. Търново: Слово.
- ТАЛЕВ, Д., 2002. *Железният светилник*. София: „Захарий Стоянов“. ISBN 9547392999.
- ТЕНЕВА, Т., 2005. *Урокът по литература. Методология и методика*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“.
- ТОДОРОВ, Цв. 2009. *Духът на Просвещението*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- УЕЙГЪРТ, А., 1990. Въвеждането на идентичността в социологическата психология. В: *Идеи в социалната психология*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- УЧЕБНА ПРОГРАМА ПО ЛИТЕРАТУРА ЗА 12. КЛАС. <https://www.mon.bg/obshto-obrazovanie/uchebni-planove-i-programi-2/uchebni-programi/uchebni-programi-za-obsthoobrazovatelna-podgotovka/xii-klas/>
- JOHNSON, S. B., BLUM, R. W., & GIEDD, J. N., 2009. Adolescent maturity and the brain. *Journal of Adolescent Health*, vol. 145, no. 3, pp. 216 – 221.

REFERENCES

- BIBLEYSKI RECHNIK, 1994. Sofia: Nov chovek.
- BIBLIA, 2017. Sofia: Sinodalno izdani.
- GEORGIEV, N., 1992. *Tsitirashtiyat chovek v hudozhestvenata literatura*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- INEV, IV. i kol., 2019. *Literatura za 11. klas*. Sofia: BGuchebnik.

- JOHNSON, S. B., BLUM, R. W., & GIEDD, J. N., 2009. Adolescent maturity and the brain. *Journal of Adolescent Health*, vol. 45, no. 3, pp. 216 – 221
- KOLEVA, V., 2002. *Vaprosat v uchebnia i chitatelskia dialog*. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.
- PASKOV, V., 2017. *Balada za Georg Henih*. Sofia: Siela.
- RICOEUR, P., 2004. *Samiyat sebe si kato nyakoy drug*. Pleven: EA.
- RADEV, R., 2015. *Tehnologia na metodite v obuchenieto po literatura*. Varna: Slavena.
- SILGIDZHIYAN, H., 1996. *Az-kontseptsia i psihosotsialna identichnost*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- SMIRNENSKI, HR., 1988. *Sachinenia. Tom 2*. Sofia: Balgarski pisatel.
- STANKOV, IV., 2001. *Na patya na istoriyata. Tvorchestvoto na Dimitar Talev*. V. Tarnovo: Slovo.
- SV. AVGUSTIN, 1993. *Izповedi. Iztok – Zapad*.
- TALEV, D., 2002. *Zhelezniyat svetilnik*. Sofia: „Zahariy Stoyanov“.
- TENEVA, T., 2005. *Urokat po literatura. Metodologia i metodika*. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“.
- TODOROV, TSV., 2009. *Duhat na Prosveshthenieto*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- UCHEBNA PROGRAMA PO LITERATURA ZA 12. KLAS. <https://www.mon.bg/obshto-obrazovanie/uchebni-planove-i-programi-2/uchebni-programi/uchebni-programi-za-obshtoobrazovatelna-podgotovka/xii-klas/>
- YEYGART, A., 1990. Vavezhdaneto na identichnosta v sotsiologicheskata psihologia. V: *Idei v sotsialnata psihologia*. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- YOVEVA, R., 2000. *Metodika na literaturnoto obrazovanie*. Shumen.

DYNAMICS OF IDENTITIES. SUPPORTING STUDENTS' REFLECTION ON THE ISSUE IN THREE MATRICULATION TEXTS – “THE IRON OIL LAMP”, “A TALE OF THE STAIRS”, AND “BALLAD OF GEORG HENICH”

Abstract. This article focuses on three matriculation texts through the prism of a particularly relevant topic – self-identification. The necessity of exploring this topic is motivated by several crucial needs of young people related to maturity and self-affirmation. We believe that literature lessons in upper secondary education provide an excellent opportunity for reflection on this subject and associated challenges. Therefore, we offer a range of methodological guidelines and ideas.

Talev's novel *The Iron Oil Lamp*, Smirnenski's satirical short story *The Tale of the Stairs*, and Paskov's novella *Ballad of Georg Henich* can be informally grouped into a new thematic core, as they present comparable interpretations of identity by a number of criteria. It is directly related to finding purpose, meaning, and direction in life and, in this sense, is an existential question. Each of these works contributes to the universal cultural discourse on who we are, where we come from, and where we are going.

Keywords: identity; literary education; reflection; interpretation; methodology; intertextuality

✉ **Dr. Margarita Hristova, Assist. Prof.**

ORCID iD: 0009-0000-6186-0985

Konstantin Preslavski University of Shumen

College – Doderich, Bulgaria

E-mail: m.k.hristova@shu.bg